

Venäläisperäisiä aineksia itäisissä lähisukukielissä

1. Ims. *boba* (ja *kukka*) 'kukka, lelu jne'.

Itäisissä lähisukukielissä käytetään *kukka* 'kukka, lasten lelu' -sanana ohella resp. asemesta sanaa *boba* ja sen deminutiivijohdannoksia; on olemassa myös *boba* -sanasta johdettuja verbejä. Esim. karj. (Gen.) *bobo*, *-ne* 'lelu', *boboista-* 'leikkiä leluilla'; aun. (Gen.) *boba* 'kukka': *kukoi-roagan b.* 'ruusun kukka', *bobaïne* 'kukkanen', *boboste-* 'leikkiä', (Pohjanvalo) *bobaïne* 'leikkikalu' jne.; lyyd. (LS) *boba*, *-ine*, *-iine* jne. 'lasten leikkikalu', murteittain myös 'kukka, kukinta'; veps. (Hämäläinen—Andrejev VVV) *bobaïne* 'игрушка (leikkikalu)', *bobištoitta* 'развлекать (hauskuttaa)'. Lisäksi sama sana tunnetaan vepsässä myös kokonaan toisenlaisessa merkityksessä: *bob*, pl. *bobad* 'noitakappaleet' (Setälä ÄH 5).

Setälän mielestä (op. cit.) ovat aun. *boba*, *boboste-* ja vepsän *bob* »onomatopieettisia tai pienennysnimiä» ja »varmaankin myöhäsyntyisiä». Pidemmälti tätä sanaperhettä on käsitellyt Kalima (MSFO 52, ss. 86—87) sm. *poppa*, *poppamies* jne. -sanain etymologiaa esittäessään. Kaliman mukaan voisivat mainitut ims:n sanat ja vepsän *bob* 'noitakappaleet' kuulua toistensa yhteyteen. Vepsän sanan alkuperästä hänen mielestään ei voi sanoa mitään varmaa. Se seikka, että taikomisessa on käytetty papuja (kuten Paasonen on huomauttanut), voi viitata venäjän *бобъ* 'bohne' -sanaan. Mutta kun vepsän sana on identtinen karj. *bobo*, *boboïne* -sanana kanssa, niin myös aun. *bobo* 'blume' tulee kuulumaan tähän yhteyteen. Edelleen Kalima koskettelee sivumennen karj.-aun.-veps. sanain mahdollista kuulumista deskriptiivisanojen (»lallwörter») joukkoon jne. Kaliman artikkeli on laadittu varsin varovaiseen muotoon ja kysymys on jätetty avoimeksi. Mutta että tekijä eri mahdollisuuksista pitää parhaimpana vepsän *bob* -sanana suomalais-ugrilaisista alkuperää, se selviää hänen loppulauseestaan: »... und m.e. schliesst auch die Zusammengehörigkeit von fi. *poppamies* mit den ob-ugrischen wörtern [ostj. *pūpi*, vog. *pupi* 'Götze'] nicht unbedingt die möglichkeit aus, dass veps. *bob* als verwandt zu betrachten ist.» Alahuomautuksessa Kalima kiinnittää vielä huomiota ven. *боба* 'spielzeug' -sanana ja karj. *bobo*, aun. *boba* -sanojen yhteenkuuluvuuteen ja kysyy: »Auf welcher seite liegt die entlehnung?»

Pitäisin puolestani ilmeisenä, että ims. *bobo*, *boba*, *bob* jne. ovat venäjältä tulleita lainoja. Tarkastelemme kutakin merkitysryhmää erikseen:

a) Vepsän *bob* 'noitakappaleet' on laina venäjän sanasta *бобъ*. Dalin sanakirjassa s.v. *бобъ* on seuraavaa: »На бобахъ ворожили: чужую бѣду на бобахъ разведу, а къ своей ума не приложу, etc.» Kun siis venäjässä on sekä muodoltaan että merkitykseltään vepsän *bob* -sanana

tarkka vastine, ei ole ajateltavissa, että vepsän sana voisi kuulua ikivanhoihin suomalais-ugrilaisiin sanoihin. Niinpä onkin sm. *poppa*, *poppamies* 'zauberer' pidettävä siitä aivan erillään.

b) Karj. *bobo*, *-ne*, lyyd. *boba*, *-ine*, *-iine* jne. sekä veps. *bobaine* 'lelu' ovat nekin peräisin venäjän kielestä, vrt. ven. (Dal) *бóба*, *бóбка*, *бóбушка* 'lasten lelu'. Lainattuun kantaan *bob(a)* on liittynyt ims. deminutiivijohdin *-o(i)* (karj. *bobo*) tai *-(i)ne* (karj. *boba^{ne}*, jne.) tai denominaalinen verbinjohdin (karj. *boboista-*, aun. *boboste-*, jne.) Ims. *boba* jne. -sanan venäjämästä lainautumiseen viittaa paitsi sen venäjälle ominainen äänneasu myös se seikka, että vastaavalla venäjän sanalla on laaja levikki. Dalin mukaan *бóба*, *бóбка*, *бóбушка* esiintyy Novgorodin, Pihkovan ja Tverin kuvernementeissa. Sana tunnetaan myös Aunuksessa puhuttavissa ven. murteissa, minkä osoittaa Kulikovskin sanakirjassa esiintyvä *бóбкu*, *бóбочкu* 'leikkikalut', *бóбка* 'hanuri'. Tämän lisäksi käytetään *бóба* jne. sanoja Kurskin piirikunnassa merkityksessä 'lapsen mekko, paita', mikä merkitys luultavasti liittyy merkitykseen 'leikkiväline' ja on siitä kehittyntynyt. — Ims. taholla *bobo*, *boba* 'leikkikalu' jne. tavataan vain karjalla, aunuksessa, lyydissä ja vepsässä; sen lainautuminen näistä Pihkovan tai Kurskin venäjän murteisiin olisi vaikeasti ymmärrettävissä.

Huomattakoon, että ven. *бóба*, *бóбка* jne. 'leikkikalu' kuuluu etymologisesti *бóб* 'papu' -sanan yhteyteen. Merkityksenkehitys 'papu' > 'leikkikalu' selittyy siten, että papuja on käytetty lasten leikkivälineinä. Tästä on kiinnostavia paralleelleja useissa kielissä. Esim. J. Müller (Rheinisches Wörterbuch I, s.v. *Bohne*) luettelee joukon leikkejä, joissa lapset käyttävät papuja. E. Ochs in mukaan (Badisches Wörterbuch I) on eräs pavuilla leikittävä lastenleikki nimeltään *bēnīlōs*, *baumⁿlīs*, *Bōhnles*. Švaabissa merkitsee *boneleⁿ* 'mit Bohnen spielen', ja papuleikillä on monia nimiä: *Boneⁿs*, *bōnīs* jne. (H. Fischer, Schwäbisches Wörterbuch I). Vrt. edelleen engl. *beanbag* 'a cloth bag partly filled with beans, used in a children's game', *beanbags* 'the game played with a beanbag' (Webster's New International Dictionary), jne.

c) Kuten edellä on mainittu, on *boba* -sanalla ja sen deminutiivijohdannoksilla aunuksessa ja lyydissä myös merkitys 'kukka'. Kun vertaamme toisiinsa 'leikkikalu' ja 'kukka' -merkitysten levinneisyysalueita, niin pistää silmään, että jälkimmäinen esiintyy paljon suppeammalla alalla. Sen takia ei ole ajateltavissa, että merkitys 'leikkikalu' voisi aunuksessa ja vepsässä olla kehittynyt merkityksestä 'kukka'.¹ Uskottavampaa on, että aun.-lyyd. *boba* jne. 'kukka' on tullut lainana venäjämästä.

¹ Tätä merkityksenkehitystä on ajatellut esim. Hakulinen karj.-aun. *kukka* 'kukkanen; leikkikalu' -sanan osalta.

Dalin mukaan merkitsevät *бобъ* -sanana monikkomuoto (*бобы*) ja useat johdannokset (*бобовина, бобовникъ, бобковинка*) papua sekä useita pavunsukuisia ja muitakin kasveja ja pensaita. Arkangelin venäjän murteessa merkitsevät *бобки, бобовникъ* (Podv.) mm. 'puna-apilaa', Aunuksen venäjässä (Kulik.) *сіни бобочки* 'ruiskukka'. Viimeksi mainittu esimerkki selittyy luultavasti seuraavasti: 'siniset kukat' (= ruiskukat),¹ jossa toinen komponentti *бобочки* merkitsee 'kukka'. Kun venäjän murteiden sanasto on toistaiseksi vähän tunnettua ja tutkittua, käytettävissäni ei valitettavasti ole enempää aineksia tämän sanan käytöstä merkityksessä 'kukka'. Sekä venäjän *сіни бобочки* että muut seikat (ks. karj.-aun. *kukka* -sanana merkityksen kehitystä jäljempää) panevat arvelemaan, että *бобы, бобочки* jne. -sanassa on venäjässä tapahtunut seuraava merkityksenkehitys: 'pavut' > '(pavunsukuiset) kasvit' > 'kukat'. Viimeksi mainitussa merkityksessä on sana lainautunut myös venäjän naapururuudessa oleviin aun.-lyyd. murteisiin.

Ims. kielten *bobo, boba, bob* jne. on siis venäjältä, jossa on tapahtunut merkityksenkehitys 'papu' > 'taikomisväline', 'papu' > 'leikkikalu' ja ehkä myös 'papu' > 'kukka'. Sana on myöhäinen laina, minkä osoittaa mm. ensimmäisen tavun *o*-vokaali.

*

Ims. *kukka* ja sen deminutiivijohdannokset ovat merkitykseltään lähellä *boba* jne. -sanoja. *kukka* -sanalla on ims. kielissä yleisimmin merkitys 'kukka', nim.: sm. *kukka, -nen*, karj. (Gen.) *kukka* 'kukka, lelu', *kukkañe* 'kukkanen, lelunen', aun. (Gen.) *kukas*, gen. *kukkaha* 'kukka', vatj. (Kett.) *kukaz*, (Tsvetkov) *kuĭ*, gen. *kukà* id., vir. Alutag. *kuke* 'Blüthe' (< sm.). Merkitys 'lasten leikkikalu' rajoittuu vain karjalaan ja aunukseen: karj. (Gen.) *kukka* 'lelu', *kukkañe* 'lelunen', karj.P (Genetz KKN III s. 134) *lapši alkau kukaista itkie hikserehtüü, jotta kukka kato*; aun. (Gen.) *kukkane* id. Substantiivien ohella ovat olemassa myös vastaavat verbit, esim. karj. (Gen.) *kukaista-* 'kukoistaa, kukkia', karj.P *kukaistele-* 'lelustella', (Genetz KKN III s. 134) *pikku-pojalla on kukkañi kiässä, sillä kukaistelou*.

¹ Vrt. tähän viron Kraasnan murteen *sini hain, sinitill* 'ruiskukka' (Kallas, Kraasna maarahvas, s. 45).

kukka -sanana 'kukka' ja 'leikkikalu' -merkityksiä ovat ohimennen käsitelleet Kalima op.cit. ja Hakulinen (Vir. 1948, s. 111 —). Kalima esittää useita paralleelleja 'kukka' ja 'leikkikalu' -merkitysten sukulaisuudesta. Hakulinen kirjoittaa: »Itäkarjalaismurteissa *kukka* -sanalla tavattava valtamerkitys 'lelu' — — edellyttää varmaan aikaisempaa kukan merkitystä.» Molemmat tutkijat ovat ilmeisesti sillä kannalla, että merkityksenkehitys 'kukka' > 'leikkikalu' on tapahtunut ims. kielissä itsenäisesti. Tämä ei tietysti ole aivan mahdotonta, mutta se tuntuu kuitenkin oudokuttavalta. Kun ottaa huomioon sen, että sivumerkitys 'leikkikalu' esiintyy vain karj.-aunuksessa, siis kielimuodossa, jossa on runsaasti venäjistä saatuja sana- ja merkityslainoja, niin tulee tässäkin ottaa lukuun mahdollinen venäjän kielen vaikutus. Kuten edellä huomasiimme, karjalan ja aunuksen venäläisissä naapurimurteissa on *боб* -kantaisia sanoja sekä 'lasten leikkikalun' että 'kukan' merkityksissä, mikä kahtalaisuus sitten on levinnyt lainana myös karj.-aun.-lyyd. murteisiin; on luultavaa, että ven. *боб* - 'lasten leikkikalu; kukka' ja karj.-aun. *boba* id. (< ven.) -sanain pohjalla alettiin myös karj.-aun. *kukka*, *-ne* -sanaa käyttää kahdessa eri merkityksessä: omaperäiseen merkitykseen 'kukka' tuli lisäksi vielä vieraspohjainen lisämerkitys 'leikkikalu'.

2. Lyyd. aun. *oppi* - 'koettaa'.

Suomen *oppia* -verbiä sukukielissä olevine vastineineen tutkijat yksimielisesti pitävät alkuaan primitiiviseen metsästys- ja kalastussanastoon kuuluneena; helposti ymmärrettävän merkityskehityksen kautta siitä sitten on sukeutunut nykyinen tärkeä kulttuurisana (ks. Kettunen, Vir. 1934, s. 225, Toivonen ibid. s. 404, Hakulinen SKRK II s. 78). Otamme tämän sanan merkitykset vielä kerran käsiteltäviksi.

Analysoidessamme sm:n *oppia* -verbin vastineita sukukielissä voimme niiden merkityksissä erottaa kaksi pääryhmää. Toisaalta on (osittain 'oppia' -merkityksen ohella) merkitys 'käydä katsomassa, tarkastamassa': liiv. *eþtá* 'kokea verkkoa', sm. (vanhassa kirjakielessä) 'käydä katsomassa', lp. *oappat* 'inspicere; se til, efferse, besøge', ostj. *у̀д̀пи́тá* ('salaa) pitää silmällä; käydä katsomassa'. Tästä on kehitys merkitykseen 'oppia' kaikin puolin luonnollinen, kuten yllämainitut tutkijat ovat osoittaneet. »Merkityksestä 'kokea pyydyksiä, käydä katsomassa, onko otus käynyt pyydykseen, kuinka sairas voi jne.' on ilmeisesti kehittynyt muunkinlaisen tiedon hankkimisen ja saamisen merkitys.» (Toivonen l.c.)

¹ Ks. Hakulinen, Vir. 1948, ss. 111—116, jossa on esitettyä yleiskatsaus ims. *kukka* -sanapöyeen merkityskehitykseen.

Toisaalta on tämän sanan vastineilla lyydissä ja aunuksessa kuitenkin edellä mainitusta suuresti eroava merkitys 'koettaa, yrittää, maistaa jne.': lyyd. (LS) *oppida* 'koettaa, yrittää; maistaa, tunnustella; loitsia'; aun. *oppi* 'koettaa', *opitle* 'koetella' jne. Voisi ehkä ajatella, että merkitys 'koettaa, maistaa' on syntynyt 'katsomassa, kokemassa käymisestä', sellainen merkityksen kehitys kun olisi aivan luonnollinen (vrt. esim. sm. *katsoa* ja vir. *katsuda* 'koettaa, koetella'). Mutta lyydin ja aunuksen *oppi* -verbin eroavat merkitykset voi selittää toisinkin, nimittäin venäjän vaikutukseen perustuviksi. Venäjässä on verbi *опытать, опытывать*, joka Dalin sanakirjan mukaan merkitsee mm. 'koettaa, koetella, tutkistella'. Samasta sanasta muodostuneella verbinominilla *опытовщик* on aunuksenvenäjän murteessa (Daln mukaan) merkitys 'kokeilevainen, koettelevainen, tiedonhaluinen; joka haluaa kaikkea tutkia ja kaiken onkia tietoonsa'. Kuten huomaamme, tavataan *опытать* ja *опытовщик* sanoilla venäjän murteissa (mm. juuri aunuksenvenäjässä) samanlaisia merkityksiä, kuin *oppi*-verbillä ja sen johdannoksilla lyydissä ja aunuksessa on. Erikoisesti pantakoon merkille seuraavien sanojen merkityksen samanlaisuus: lyyd. (LS) *oppipivo* 'näytepivo (kourallinen likopellavia)'; *oppiaine* 'näyte': *kui pelvaz vedez valmishuu, šid akàd oledau o*. 'kun pellava on vedessä tarpeeksi lionnut, sitten naiset ottavat näytteen' ~ aunuksenven. (Kulikovskin muk.) *опыток* 'tarkastusta varten liottamisen ja kuivaamisen jälkeen otettu kimppe pellavia'.

Äänneasussa ja varsinkin merkityksessä ilmenevä suuri samankaltaisuus lyyd.-aun. *oppi*- ja venäjän *опытать* jne. sanueiden välillä herättää kysymyksen, mikä niiden suhde on. Suoranainen venäjän sanan lainautuminen lyydiin ja aunukseseen ei voi olla kyseessä, sillä silloin odottaisi näissä kielimurteissa muotoa **opitta-*, **opitta-* (pro *oppida*). Ei myöskään ole perustetta otaksumalle, että venäjältä lainautunut verbi olisi saanut nykyisen asunsa lyydissä ja aunuksessa sarjasiirtymän kautta. Luultavinta on, että lyyd.-aun. *oppi*- sanassa on tapahtunut merkityksenkehitys venäjän kielen vaikutuksesta. Puutteellisesti venäjää osaavien lyydiläisten ja aunukselaisten kielitajussa on venäläisiltä kuultu *опытать, опытовщик* jne. sekaantunut omaan *oppi* -sanaan, jolloin sille on siirtynyt venäjän sanan merkitys. Tämän selityksen puolesta puhuu se seikka, että itäiset lähisukukielet ovat pitkäaikaisen pysyvän venäjän vaikutuksen tautta suuresti venäläistyneet, eritoten sanastollisesti, ja sisältävät paljon sana- ja käännöslainoja sekä muita venäjänmukaisuuksia.

Jo Genetz on verrannut toisiinsa aun. *oppi*- 'koettaa' ja venäjän *опыть* 'koete' -sanoja (TAK s. 81). Viimeksi mainittu kuuluu kyllä samaan sanaperheeseen kuin venäjän *опытать*, mutta ei voi, nomini kun on, olla ims.

oppi- verbin suoranainen lainautumislähde. Genetzin viitettä myöhemmät tutkijat eivät ole ottaneet varteen.

Lyydiläismurteiden sanakirjan mukaan merkitsee lyyd. *oppida* myös 'loitsia'. Luultavasti on tämä merkitys syntynyt alkuperäisestä seuraavasti: 'käydä katsomassa, kokemassa' > 'katsoa > 'katsoa »pahalla silmällä» > 'loitsia'. Merkityksessä 'oppia' on lyydissä ja aunuksessa tullut käytäntöön toinen samakantainen johdannaos *opastu-*, jonka synty otaksuttavasti on yhteydessä *oppia* -sanassa venäjän kielen vaikutuksesta tapahtuneen merkityksen kehityksen kanssa.

3. Vepsän *laida*.

Kirjoituksessaan »Eesti *laimama* -verbi seletuseks» J. M[ä]g[iste] EK 1934 ss. 108—110 on asettunut sille kannalle, että vir. *laitma*, sm. *laittaa* ja vir. *laim* ovat johdannoksia kantavartalosta **la(j)i-*, joka on säilynyt vepsän verbissä *la|ida -iib* 'moittia, säättä'. Niin houkuttevalta kuin tämä lukuisilla paralleleilla valaistu selitys tuntuukin, on se kuitenkin paikkaansa pitämätön, sillä vepsän *laida* -verbi on myöhäinen laina venäjän kielestä. Venäjässä on näet verbi *лгать*, joka paitsi tavallisessa 'haukkua (koirasta)' -merkityksessä on (Dalin mukaan) venäjän murteissa laajalti käytännössä myös merkityksessä 'soimata, moittia'. Kulikovskin Aunuksen venäjän murteen sanakirjan mukaan *лгать* viimeksi mainitussa merkityksessä on käytännössä Petroskoissa ja Kargopolissa. Äännteellisesti on kaikin puolin odotuksenmukaista, että venäjän *лгать* -verbi vepsään lainautuneena on saanut asun *laida*. Lainauksen pohjana on ollut, kuten venäläisissä lainoissa tavallisesti, preesensin vartalo (vrt. esim. vepsE *koud|üda* (< **-uida*) 'noiduda', ven. *колдовать, колдуе-, брвзговат|ин, -ida* 'hafva ekel för något' < ven. *брвзговать* jne. (ks. J. M[ä]g[iste] EK 1925, s. 114). Lainatusta **la(j)i-*kannasta on vepsässä syntynyt useita johdannoksia, kuten vepsE (Kett.) *la|iškata* 'sõimama hakata', *la|indva|iez* 'sõimusõna', *la|itiš* 'sõimamise läbi tekitatud haigus'. On mahdollista, että näistä joidenkin (esim. viimeksi mainitun) mallina on ollut vastaava venäjänkielinen sana.

Kun siis vepsän *laida* -verbiä ei voida käyttää avaimena vir. *laimama*, *laitma* jne. sanojen selittämiseksi, niiden osalta on sittenkin turvauduttava Saaresten EK 1923, ss. 10—12 esittämään oletukseen, että kyseessä olisi lähistä saatu lainasana, olkoonkin että tämä tuntuu hyvin keino-tekoiselta ja epäilyttävältä, kuten Mägistekin edellä mainitussa kirjoituksessaan on osoittanut.

3. Vatjan *lītkoī*.

Vatjan kielessä on sana *lītkoī* 'liiku' (part.) jne., esim.: Joenperä *mehed juttēvad : putēl lītkoī, siz on kalat sinū* 'Mehed ütlevad: pudel liiku, siis on kalad sinu'. *siz mehet saivad lītkoit, sūred lītkov* 'Siis mehed said liiku, suured liikud' (Ariste, Vadja keelenäiteid, ACUT B XLIXs, s. 59). Samassa teoksessa (s. 85) Ariste huomauttaa: »*lītkoī* 'liiku' on arvatavasti eesti keele kaudu vatja tunginud alamsaksa laensõna.» Viron kielessä esiintyy tästä sanasta seuraavat asut: *liik, leik, liit*¹, joiden originaalina on pidetty alaksan *lītkop, līkop* 'Leitkauf, Weinkauf, mercipotum' -sanaa (Ariste EK 1937, ss. 134–5). Kun vertaamme toisiinsa viron ja vatjan sanoja, niin pistää silmään niiden huomattavan suuri äänteellinen eroavuus. Vatjan *lītkoī* -sanan *-tk-* yhtymää on vaikea selittää viron avulla. Äänteellisesti paljon lähempänä on ven. *лѣтѣ* id. -sana, joka Podvysotskin ja Kulikovskin sanakirjain mukaan tunnetaan myös Karjalan ja Aunuksen venäjän murteissa. Ilmeisesti vatjan sana on laina venäjältä, samoin kuin myös aun. (Pohjanvalo) *lītkad*, lyyd. (LS) *lītkād* jne. Kaikkia niitä käytetään vain monikollisina.

FELIX OINAS

¹ On mahdollista, että tietävästi ahtaalla alalla tunnettavassa *liit*-asussa esiintyvä loppu-*t* ei ole peräisin välittömästi alaksalaisesta originaalista, vaan on syntynyt kansanetymologisesti *liit* 'Bund' -sanan vaikutuksesta.